

Gültac Əbülfət qızı Şirinova⁷⁶
ELMİ-METODİK ƏDƏBİYYATDA ƏDƏBİYYAT NÜMUNƏLƏRİNİN
ƏLAQƏLİ ÖYRƏDİLMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ

Giriş. Ümumtəhsil məktəblərində şagirdlərin şifahi və yazılı nitq vərdişləri probleminin qoyuluşu şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafında onun təfəkkürünün və düşüncə tərzinin formalaşdırılmasında ana dilinin və ədəbiyyatın özünəməxsus yeri var.

Əsas hissə. Azərbaycan dili ilə yanaşı, bədii ədəbiyyat da təsirli tərbiyə vasitəsi kimi həmişə insanların mənəvi-estetik tərbiyəsində, zəngin dünyagörüşünün formalaşmasında, ədəbi-mədəni irsin, tarixi keçmişin, adət-ənənələrin öyrənilməsində etibarlı mənbə olmuşdur. Bu mənbənin imkanlarından səmərəli istifadə etməklə müasir gəncliyin müstəqil düşüncə sahibi olmasını, qazandığı bilik və bacarıqları sərbəst tətbiq edə bilməsini, mənəvi cəhətdən yetkin, təşəbbüskar olmasını, yaradıcı təfəkkürə yiyələnməsini təmin etmək cəmiyyətin başlıca sosial sifarişinə çevrilmişdir. Bu fənnin imkanlarından səmərəli istifadə edilməsi, onun “insanşünaslıq”, “həyat dərslisi” funksiyasını reallaşdırmaq yolu ilə bu fənni hər bir şagird – oxucu üçün özünü, həyatı, insanı dərk etmək vasitəsinə çevirmək ədəbiyyat tədrisinin başlıca vəzifəsinə çevrilmişdir. Bədii ədəbiyyatın öyrədilməsi hər şeydən əvvəl həyat həqiqətlərinin dərk olunmasında mühüm vasitə kimi şagirdlərin bədii zövqünün formalaşmasını, onların söz ehtiyatının cilalanmasını və zənginləşməsini təmin edir (2, s. 36).

Məlum olduğu kimi, hərfləri yazmaq bacaran hər kəs istədiyini yaza və oxuya bilər. Lakin burada önəmli olan əsas məsələ nəyi yazmaq, necə yazmaq, nə qədər yazmaq, hansı formada, kim üçün yazmaq eləcə də nəyi oxumaq. Nə vaxt oxumaq və s. sualları nəzərə almaqdır. C. Məmmədquluzadənin təbirincə desək: İstəyirdim yazım, amma bilmirdim nədən və kim üçün yazım... Zaman keçdikcə insanların həyat təzi dəyişir, onları əhatə edən infrastruktur özü ilə yeni vərdişlər, səriştlər gətirir, ənənəvi biliklər, bacarıqlar “yaramır”. Yeni səriştlər formalaşdırılması üçün yeni nəsil insanlara- həm öyrəndələrə, həm də öyrəndələrə tələbat artır. Qloballaşan dünya, elmi-texniki tərəqqi, sərhədsiz informasiya məkanı, elektron hökumət, elektron məktəb, elektron dərslük və elektron yazı vasitələri yeni yazı mədəniyyəti formalaşdırır (3, s. 100). Ənənəvi yazılı nitq nümunələri ilə yanaşı, esse, layihələr üzrə iş, təqdimat, debat kimi yeni formalar yaranır. Təhsilə ənənəvi yanaşmadan fərqli olaraq (Bilik yeganə meyardır) müasir yanaşma (Səriştə, bacarıq əsas meyardır) formalaşmışdır. Yaddaşa əsaslanan təklifyönümlü, bilikyönümlü məktəbi təfəkkürə əsaslanan tələbyönümlü, şagirdyönümlü məktəb əvəz etmişdir.

Dövlətin təhsil siyasətinin həyata keçirilməsinə xidmət edən fənn kurikulumlarının məzmunu, həyata keçirilməsi mexanizmi və qiymətləndirilməsi sistemi təhsil müəssisələrində fəaliyyətin əsasını təşkil edir. Nəzərdə tutulan məqsəd və vəzifələrin həyata keçirilməsi üçün bütün fənlər üzrə, o cümlədən Azərbaycan dili və ədəbiyyat fənləri üzrə məzmun xətləri müəyyən edilmişdir.

Həmin məzmun xətlərinin hansı məsələləri formalaşdırdığına diqqət edək: Azərbaycan dili fənni üzrə ümumtəhsil məktəblərinin bütün siniflərində dörd məzmun xətti müəyyənləşdirilmişdir.

Dinləyib-anlama və danışma məzmun xətti şagirdlərdə danışana qulaq asmaq, onunla səmərəli fikir mübadiləsi aparmaq, dinlədiyi məlumatlardan istifadə etmək, əsas fikri az əhəmiyyətli olanlardan ayırmaq, öz fikirlərini sərbəst və inandırıcı şəkildə ifadə etmək bacarıqları formalaşdırır. Oxu məzmun xəttinin köməyi ilə şagirdlər ifadəli oxu vərdişlərini inkişaf etdirmək imkanı qazanırlar. Dil vahidlərinin mənə çalarlarına bələd olmaq, ədəbi dilin düzgünlük, dəqiqlik və ifadəlilik normalarına yiyələnməklə onlar nitq mədəniyyətinin inkişafı üçün zəruri vərdişlərə yiyələnilirlər. Yazı məzmun xətti müxtəlif formalı və məzmunlu yazı vərdişlərinin formalaşdırılmasını təmin etməyə, şagirdlərin öz fikir və düşüncələrini ədəbi dil normaları əsasında müxtəlif xarakterli rəbətli mətnlər formasında ifadə etməsinə xidmət edir. Dil qaydaları məzmun xətti vasitəsilə şagirdlər dilin qaydalar sistemi ilə tanış olurlar. Dil qaydaları oxu, yazı səriştəliliyinin inkişafı üçün zəmin yaradır, şagirdlərin nitq mədəniyyəti üçün vacib sayılan mühüm tələbləri qavramasına, ədəbi dilin funksional və fərdi üslublarının səciyyəvi xüsusiyyətlərini dərk etməsinə şərait yaradır. Ədəbiyyat fənni üzrə təhsilin hər iki pilləsində (ümumi orta təhsil və tam orta təhsil səviyyəsində) üç məzmun xətti müəyyənləşdirilmişdir: Ədəbiyyat və həyat həqiqətləri məzmun xətti həyat həqiqətlərini dərk etməkdə şagirdlərə yol göstərir, onları gerçək həyatda rastlaşacaqları oxşar situasiyalara hazırlayır. Həyatın keşməkeşlərini anlamaqda, təhlil etməkdə, münasibət bildirməkdə, qiymətləndirməkdə şagirdlərə yardım edir. Şifahi nitq məzmun xətti daha çox şagirdlərdə ünsiyyət bacarıqlarının yaradılmasına, eyni zamanda onların öz fikirlərini sərbəst ifadə edə bilmələrinə xidmət edir. Yazılı nitq məzmun xətti mövzu, şagirdin topladığı materiallar əsasında mətn qurmaq, faktlar seçmək, onlardan yerli-yerində istifadə etmək bacarıqlarının inkişafına şərait yaradır. Nəticədə şagird inşa, esse, hekayə və s. kimi nəqli, təsviri və mühakimə xarakterli yazılar tərtib edir (5, s. 70).

Müasir təhsil sistemində tətbiq olunan təhsil kurikulumları xarakterinə görə iki yerə ayrılır: fənyönümlü və şəxsiyyətyönümlü. Fənyönümlü kurikulumlar elm sahəsini, onun qayda-qanunlar sistemini əhatə edir və bilavasitə bu anlayışların mənimsənilməsinə istiqamətləndirilir. Burada sanki biliklər uçota alınır, hansı fəndən nə qədər- hansı həcmdə bilik qazanıldığı diqqət mərkəzində saxlanır. Əsas məqsəd möhkəm və əsaslı bilik almağa, daima onu yeniləşdirməyə yönəldilir. Şagirdin praktik bacarıq, vərdiş və səriştləri zəifləyir. Şagirdlər öyrəndiklərinin onlara nə dərəcədə lazım olacağına fərqi varmıdan fundamental bilikləri öyrənməyə məcbur olurlar. Şəxsiyyətyönümlü kurikulumlar isə daha çox praktik səciyyə daşımaqla həyatı bacarıq və vərdişləri inkişafına yönəlir və üstünlük verilməsi ilə fərqlənir.

⁷⁶ Azərbaycan Dillər Universitetinin magistrantı.

Şəxsiyyətyönümlü kurikulum imkan verir ki,şagird ona lazım olacaq praktik bacarıq və vərdişlərə yiyələnsin, öyrəndiklərini tətbiq edə bilmək imkanı əldə etsin. Burada şagirdə tələb olunan səriştələrin, bacarıq və vərdişlərin reallaşmasına şərait yaradan biliklərin həcmi müəyyənəşdirilir. Nəzərdə tutulan təlim məqsədlərinə çatmaqda vasitəyə çevrilən bu biliklər dinamik səciyyə daşıyır. Daha çox funksional dəyərliliyi ilə seçilir. Şəxsiyyətyönümlü kurikulumlar daha çox ümumitəhsil pilləsində tətbiq edilir.Bu kurikulumlara şagirdlərin bacarıq və vərdişlərinin formalaşmasına verilən əsas tələblər daxil edilir. Fəndaxili və fənlərarası inteqrasiyaya geniş yer verən bu kurikulumlar bir sıra cəhətləri ilə seçilir (4, s. 66). Bu kurikulumların tətbiqi fənlərin sayca azalmasına, həftəlik dərslərin saatlarının yüngülləşdirilməsinə, şagirdlərdə daha əhatəli praktik vərdişlərin formalaşdırılmasına imkan verir.Aydın və səlis danışmaq, savadlı, rəvan yazmaq hər bir şəxsin mənəviyyatının, dünyagörüşünün zənginliyinin mühüm göstəricilərindəndir. Yazılı nitq üçün şifahi nitq əsas baza rolunu oynayır. Şagird düşüncəsinin bütün incəliklərini ifadə edən şifahi nitqin yazıya alınması dil və ədəbiyyat dərslərinin əsas vəzifələrindən biridir.

Şagirdlər normal şifahi nitqə malik olduqları halda, onu yazıda ifadə etməkdə çətinlik çəkir və özlərini müstəqil hiss etmirlər. Yəni şagird özünü yazı vasitəsilə ifadə etmək vərdişinə malik olmadığı üçün şifahi nitqi yazılı nitqə uyğunlaşdırmaqda ciddi problemlər ortaya çıxır. Məsələn, “Özümü qorumaq istəyiriksə, yaşadığımız dünyanı necə qorunmalıyıq? “mövzusunda esse hazırlamalı olan şagird nədən başlayacağını, hansı nümunələrə, faktlara istinad edəcəyini, necə forma seçəcəyini, hansı həcmdə yazacağını xeyli götür-qoy edir. Halbuki mövzu ətrafında kifayət qədər danışa bilər (1. s. 19).

Məqalənin elmi yeniliyi. Təcrübə göstərir ki, yazı savadının inkişafı, təkmilləşdirilməsi şagirdlərin mühakimə qabiliyyətini artırır, onun yaradıcı və tənqidi təfəkkürünün inkişafına müsbət təsir göstərir. Yazı mədəniyyətinin inkişafı sürətlə artan informasiya məkanında daha çevik və səmərəli hərəkət etmək imkanlarını genişləndirir. Özünüifadə forması kimi yazı daha çox fərdi fəaliyyətdir. Şifahi nitq zamanı isə tərəflər bir-birinin fikir və düşüncələrinə münasibət bildirir,mübahisələr edir, təkliflər irəli sürür.

Məqalənin aktuallığı. İş prosesində fərdi fəaliyyət tələb edən yazı nümunələri ilə yanaşı, birgə iş prosesində fəal fikir mübadiləsi, qarşılıqlı müzakirə tələb edən yazı nümunələri hazırlanır. Məsələn, qərarlar ağacı, iki hissəli gündəlik tərtib etmək, tezislər, müxtəlif mövzulu esselər, BIBÖ, Venn diaqramı, kaster, insert tipli yazılı təqdimatlar,yığcam hekayə qurmaq və s. kimi iş növləri fəal və işgüzar öyrədici mühit yaradır.

Nəticə. Ümumiyyətlə, fəal həyat mövqeyi şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafına həmişə güclü təsir etmişdir. Əgər hər bir məktəbdə aşağıda göstərilən tədbirlər müntəzəm şəkildə həyata keçirilərsə, həm məktəblilərin intellektual səviyyəsi yüksələr, həm də onların zərərli vərdişlərdən uzaq olması, asudə vaxtının səmərəli təşkil olunması təmin edilər

Ədəbiyyat

1. Yaqub Babayev XIII – XIV əsrlər ana dilli lirik şeirimizin inkişaf yolu. Bakı – Elm və təhsil – 2009
2. Rəhim Əliyev. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi. Bakı – Mütərcim – 2000
3. Muradov B. Orta məktəbdə ədəbi əsərlərin öyrədilməsi. Bakı, 1992.
4. Ümumtəhsil məktəblərinin VII sinfi üçün “Ədəbiyyat” fənni üzrə dərslik, Bakı, Nəşriyyatı 2021.
5. Veysova Z. Fəal/interaktiv təlim: müəllimlər üçün vəsait. Bakı, 2007.
6. Yusifov F. Ədəbiyyatın tədrisi metodikası. Bakı, 2010.

Açar sözlər: dünyagörüş, təhsil siyasəti, şagird, təfəkkür, kurikulum

Keywords: мировоззрение, образовательная политика, студент, мышление, учебная программа

Ключевые слова: outlook, education policy, student, thinking, curriculum

Elmi-metodik ədəbiyyatda ədəbiyyat nümunələrinin əlaqəli öyrədilməsi məsələləri

XÜLASƏ

Məlum olduğu kimi, hərfləri yazmaq bacaran hər kəs istədiyini yaza və oxuya bilər.Lakin burada önəmli olan əsas məsələ nəyi yazmaq, necə yazmaq, nə qədər yazmaq, hansı formada, kim üçün yazmaq eləcə də nəyi oxumaq. Nə vaxt oxumaq və s. sualları nəzərə almaqdır.

Dövlətin təhsil siyasətinin həyata keçirilməsinə xidmət edən fənn kurikulumlarının məzmunu,həyata keçirilməsi mexanizmi və qiymətləndirilməsi sistemi təhsil müəssisələrində fəaliyyətin əsasını təşkil edir.

Yazı məzmun xətti müxtəlif formalı vəməzmunlu yazı vərdişlərinin formalaşdırılmasını təmin etməyə, şagirdlərin öz fikir və düşüncələrini ədəbi dil normaları əsasında müxtəlif xarakterli rəbitəli mətnlər formasında ifadə etməsinə xidmət edir.

Ədəbiyyat və həyat həqiqətləri məzmun xətti həyat həqiqətlərini dərk etməkdə şagirdlərə yol göstərir, onları gerçək həyatda rastlaşacaqları oxşar situasiyalara hazırlayır. Həyatın keşməkeşlərini anlamaqda,təhlil etməkdə, münasibət bildirməkdə, qiymətləndirməkdə şagirdlərə yardım edir.Şifahi nitq məzmun xətti daha çox şagirdlərdə ünsiyyət bacarıqlarının yaradılmasına, eyni zamanda onların öz fikirlərini sərbəst ifadə edə bilmələrinə xidmət edir.

Вопросы родственного преподавания литературных образцов в научно-методической литературе

РЕЗЮМЕ

Как известно, кто умеет писать письма, тот может писать и читать, что хочет, но здесь важно, что писать, как писать, сколько писать, в какой форме, для кого писать и что читать. Когда читать и так далее. заключается в том, чтобы учитывать вопросы.

Содержание, механизм реализации и система оценивания предметных учебных программ, служащих реализации государственной образовательной политики, составляют основу деятельности образовательных учреждений.

Письменная содержательная линия служит для обеспечения формирования навыков письма разной формы и содержания, позволяет учащимся выражать свои мысли и идеи в виде связанных текстов разного характера на основе норм литературного языка.

Содержательная линия литературы и реалий ориентирует учащихся в понимании жизненных реалий, подготавливает их к аналогичным ситуациям, с которыми они столкнутся в реальной жизни, помогает им свободно выражать себя.

Issues of related teaching of literature samples in scientific-methodical literature

SUMMARY

As you know, anyone who can write letters can write and read what they want. But the important thing here is what to write, how to write, how much to write, in what form, for whom to write and what to read. When to read and so on. is to take questions into account.

The content, implementation mechanism and evaluation system of subject curricula that serve the implementation of the state education policy form the basis of activities in educational institutions.

The written content line serves to ensure the formation of writing skills of different shapes and content, to allow students to express their thoughts and ideas in the form of related texts of different nature on the basis of literary language norms.

The content line of literature and realities guides students in understanding the realities of life, prepares them for similar situations they will encounter in real life. it helps them to express themselves freely.

RƏYÇİ dos. E.Vəliyeva